

Krzysztof Goss

STRUKTURA WYZNANIOWA MIESZKAŃCÓW BYŁEGO WOJEWÓDZTWA BIAŁOSTOCKIEGO¹

Wprowadzenie

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie liczebności dwóch podstawowych konfesji na terenie województwa podlaskiego, a zwłaszcza przestrzennego rozmieszczenia wyznawców prawosławia. Zaprezentowane liczby pochodzą z kilku źródeł – w przypadku Kościoła katolickiego oparłem się na diecezjalnych danych, natomiast dane dotyczące Cerkwi prawosławnej zostały uzyskane w drodze rozmów z księżmi dziekanami i proboszczami, w oparciu o pisemną i ustną zgodę Kancelarii Prawosławnego Metropolity Warszawskiego i całej Polski, z 12 lutego 1999, jak również samego Władyki Sawy.

Wyliczenia te, aktualne dla przełomu 1998 i 1999, poprzedza krótki zarys historii tej problematyki, zwłaszcza odnośnie danych ze spisów carskich i międzywojennych. Publikacja stawia sobie za zadanie rozwiązanie dotychczasowych mitów dotyczących liczby wiernych różnych wyznań, powstałych w oparciu o prywatne szacunki, a będących konsekwencją nie przeprowadzonego od czasów drugiej wojny światowej spisu ludności z pytaniem o narodowość i przynależność religijną. Przykładowo, szacunki liczby wiernych wyznania prawosławnego w całej Polsce wahają się od 500 tys. do 1 mln., na Białostocczyźnie, która jest największym skupiskiem wyznawców tego Kościoła – od 200 do 360 tys. (tą ostatnią liczbę podaje Rocznik statystyczny woj. białostockiego;².

¹ Serdeczne podziękowania składam:

Jego Eminencji, Wielce Błogosławionemu, Prawosławnemu Metropolicie Warszawy i całej Polski – SAWIE, Księżom Dziekanom i Proboszczom za wyrażoną zgodę na udostępnienie danych i przyczynienie się tym samym do możliwości zaprezentowania obiektywnego stanu rzeczy, studentom socjologii Uniwersytetu w Białymstoku oraz Halinie Kupryjanowicz, Rafałowi Kucharczykowi, Tomaszowi Własiukowi.

² Nieprawdziwe wydają się też oczywiście liczby podane w „Atlasie wyznań w Polsce”, J. Kozłowskiego, J. Langnera i T. Zagajewskiego, które mówią o 622 tys. wyznawców Cerkwi na Białostocczyźnie, na 671 tys. mieszkańców województwa ogółem.

1. Kształtowanie się stosunków narodowościowo – religijnych

Teren obecnego Podlasia już w średniowieczu był miejscem krzyżowania się wpływów różnych kultur i religii. Od zachodu napływało osadnictwo z Mazowsza, województwa obrządku łacińskiego, którego ekspansja na tereny zachodniej części obecnego województwa podlaskiego zaznaczyła się już w XI – XII wieku, przy czym posuwało się ono przez cały wiek XIII na wschód, gdzie spotkało się ze wcześniejszą kolonizacją ruską z terenów Wołynia. Napływ ludności pochodzącej z ziem obecnej Ukrainy oparł się o rzekę Narew, czyli o północne krańce Rusi Halicko – Włodzimierskiej. Natomiast na teren teraźniejszego powiatu białostockiego napływała również ludność ruska, tyle że wywodząca się z plemion Krywiczów i Drehowiczów – przodków obecnych Białorusinów. Jednak proces ten nastąpił znacznie później, bo w wieku XVI, z uwagi na istnienie tam pasa ogromnych puszczy, które oddzieliły na długi okres tę grupę od innych kolonizacji. Na terenach wschodniej części dzisiejszego powiatu sokólskiego mieszkała pogańska ludność litewska, która przyjąwszy katolicyzm, została poddana procesom sławizacji językowej, efektem czego była białorutenizacja Bałtów.

Po ustabilizowaniu się granic i utworzeniu województwa podlaskiego należącego wcześniej do Litwy, a od 1569 roku do Korony, zasięg ludności posługującej się mową ruską i wyznającej chrześcijaństwo w obrządku wschodnim, na południowym obszarze omawianego terenu przebiegał na wschód od linii Drohiczyn – Ciechanowiec – Brańsk – Suraz, gdzie docierał do rzeki Narew. Podział wyznaniowy był tożsamy z językowym – odmiennie niż na północy Podlasia. Z jednej strony tej granicy istniały prawie wyłącznie wsie włościańskie, a po stronie mazowieckiej (mazurskiej), gdzie istotną rolę w sieci osiedleńczej odgrywały zaścianki, szlacheckie. Na północy Podlasia granica prawosławno – katolicka przebiegała mniej więcej tak jak obecnie, od rzeki Narew przez Zabłudów i Puszcze Knyszyńską do rzeki Niemen za Indurą (obecnie na terenie Białorusi). Natomiast granica językowa nie pokrywała się zupełnie z wyznaniową. Zasięg mowy polskiej wyznaczała w przybliżeniu linia rzeki Narew w górę od Suraza, przy czym od wsi Złotoria granica ta przechodziła na północny – wschód w kierunku Knyszyna i dalej rzeką Brzozówką (stanowiącą granicę województw podlaskiego i trockiego) do Biebrzy. Po wschodniej stronie tej linii były w powszechnym użyciu dialekty, z których później wykształcił się język białoruski. Posługiwali się nimi zarówno prawosławni Rusini, jak też

katolicka ludność pochodzenia bałtyckiego, zamieszkująca przeważającą część obecnego powiatu sokólskiego.

Stosunki narodowościowe, a chyba raczej językowe, bo tożsamości narodowej chłopska ludność wtedy nie posiadała, oraz wyznaniowe, układały się w województwie podlaskim dualistycznie. Około połowa ludności posługiwała się mową ruską i wyznawała prawosławie, którego zasięg stanowił granicę dwóch odmiennych cywilizacji – grecko – bizantyjskiej i zachodniej – łacińskiej, reprezentujących odmienny system wartości i norm.

2. Kształtowanie się tożsamości narodowej w XIX wieku

W początkach XIX stulecia obszar Podlasia dostał się w posiadanie początkowo Prus, a następnie, oprócz zachodnich skrawków włączony został w skład Imperium Rosyjskiego, do 1843 jako autonomiczny obwód białostocki. W drugiej połowie XIX wieku narastały idee nacjonalistyczne, a co za tym idzie początki procesu krystalizacji poglądów na temat własnej przynależności narodowej, które nasiliły się zwłaszcza po uwłaszczeniu chłopów. Koniec wieku XIX przyniósł konkretne rozstrzygnięcie problemu tożsamości etnicznej, przy czym czynnikiem istotnym w wyborze danej opcji było wyznanie. Katolicyzm określany jako „polska wiara”, prawosławie zaś jako „ruska”, pomagały zdefiniować własną narodowość. W ten sposób za Polaków zaczął się uważać z racji wyznawanej konfesji, białoruski element etnograficzny o pochodzeniu litewskim, zamieszkujący ówczesny (i obecny, gdyż granice pokrywają się) powiat sokólski guberni grodzieńskiej.

Wśród ludności prawosławnej procesy narodotwórcze przebiegały zasadniczo wolniej, gdyż rodzący się dopiero ruch białoruski był zasadniczo słabszy od polskiego, ponieważ nie mógł znaleźć oparcia w rosyjskiej de facto Cerkwi, która od 1839 roku zastąpiła na tych terenach zlikwidowany białoruski i ukraiński Kościół unicki istniejący od początku XVII wieku. Stąd do dziś istnieje spora liczba osób uważających się za tak zwanych „tutejszych”, nie mogących jasno określić swej przynależności narodowej.

Natomiast na południu Podlasia (za rzeką Narwią) sytuacja była o tyle mniej skomplikowana, że różnice religijne pokrywały się z podziałami na językową i narodową polskość i ruskość. Mieszkająca na tym obszarze ludność prawosławna, posługująca się gwarami północno-ukraińskimi, nie identyfikowała się jednocześnie z Ukraińcami zza Bugu, od których odróżniało ją wyznanie (tam Unię zniesiono dopiero w 1875 roku, a po ukazie

tolerancyjnym z 1905 około 100 tys. byłych unitów przeszło z prawosławia na rzymski katolicyzm). Stąd odwieczne spory o przynależność etniczną tej ludności, która sama w znacznym stopniu nie potrafi jej zdefiniować. Władze II RP i PRL-u uznały podlaskich Małorusinów za Białorusinów, nie chcąc powiększać liczebności i tak największej grupy mniejszościowej. Natomiast carski spis z 1897 roku zaliczył prawosławnych powiatu bielskiego do Ukraińców. Warto nadmienić, iż tereny, na których mieszka ludność wyznania prawosławnego leżące w granicach obecnego województwa podlaskiego, w okresie przynależności do Rosji i przedwojennej Polski miały ten sam prawie podział administracyjny składający się z powiatów sokólskiego (odpowiadał dzisiejszemu powiatowi sokólskiemu), białostockiego (obejmującego dzisiejszy powiat białostocki i moniecki) oraz bielskiego (obecne powiat bielski, hajnowski i siemiatycki). Był to więc teren obejmujący w przybliżeniu województwo białostockie z lat 1975 – 1998.

3. Pierwsze spisy ludności

Według spisu z czasów Prus Nowo-wschodnich, w stolicy departamentu – Białymstoku w 1800 roku było 1788 Żydów, co stanowiło 45,4% ludności cywilnej, natomiast wyznawców grekokatolicyzmu – Białorusinów było 509, czyli 13% mieszkańców, resztę zaś stanowiła ludność polska i niemiecka. Ludność żydowska dominowała w wielu miasteczkach Podlasia – na przykład w Tykocinie stanowiła 57% ludności, w Siemiatyczach 63%, w Ciechanowcu 68%. Wedle danych z 1788 na terenie katolickiej parafii białostockiej mieszkało 4058 rzymskich katolików, 1890 Żydów, 148 unitów, 57 protestantów i 34 prawosławnych. W okresie tym na całym terenie byłego Wlk. Księstwa Litewskiego, jak podaje białoruska historyk Alena Mikołajeuna Fiłatowa było 39% unitów, 38% rzymskich katolików, 6,5% prawosławnych, 4% staroobrzędowców, 1,6% protestantów, resztę zaś stanowili Żydzi i muzułmanie.

Po włączeniu Białegostoku do Cesarstwa Rosyjskiego zaznaczył się szybki wzrost liczby ludności w stolicy obwodu, jak też w innych miastach regionu. Przykładowo w latach 1811–1842 liczba osób wyznania prawosławnego zwiększyła się z 47 do 576 (na około 15 tys. ludności łącznie z wojskiem). Białystok liczył w 1845 roku 15994 mieszkańców, w tym w %:

- żydzi 9,2%,
- katolicy 21,8%,
- protestanci 5,1%,
- prawosławni 3,8%,
- inni 0,1%.

Natomiast w 1891 roku struktura religijna w Białymstoku liczącym 61,7 tys. mieszkańców, w tym 12,5 tys. żołnierzy przedstawiała się następująco:

- żydzi 77,9
- katolicy 9,5%
- prawosławni 7,0%
- protestanci 5,6%

W 1859 roku w powiecie białostockim łącznie z Białymstokiem władze odnotowały następującą strukturę wyznaniową i narodowościową.

Tabela 1 Skład wyznaniowy i narodowościowy mieszkańców powiatu białostockiego w 1859 roku.

L.p.	wyznanie	%	narodowość	%
1	katolicy	64,3%	Polacy	32,2%
2	prawosławni	13,0%	„ruscy”	47,5%
3	protestanci	3,4%	„cudzoziemcy”	2,8%
4	żydzi	9,0%	Żydzi	17,4%

Oznaczało to, że carskie władze traktowały używany język jako główne kryterium przy określaniu narodowości, mimo iż ludność katolicka mówiąca po białorusku w tym okresie zaczynała już identyfikować się z narodem polskim. Tam, gdzie różnice językowe i religijne prawie nakładały się na siebie (powiat bielski), liczba Polaków i katolików była bardziej zbieżna. Powiat białostocki wyróżniał się mniejszym stopniem korelacji między katolicyzmem a polskością – pewną część białoruskojęzycznych katolików zaliczono do narodowości białoruskiej („ruskiej”).

W 1897 roku władze carskie przeprowadziły kolejny spis wyróżniający się profesjonalnością i starannością. Wyniki przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2 Struktura wyznaniowa trzech powiatów (w procentach)

Powiat	Wyznanie			
	katolickie	prawosławne	protestanckie	mojżeszowe
Białystok	47,2	20,1	3,5	28,8
Sokółka	69,3	18,1	-	12,2
Bielsk	36,5	48,3	-	14,9

Źródło: J. Łukasiewicz, *Białystok w XIX*, w, *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, 3, Białystok 1972; *Historia Polski w liczbach*, GUS, Warszawa 1994.

Tabela 3 Struktura narodowościowa trzech powiatów (w procentach).

Powiat	Narodowość					
	Polacy	Białorusini ^a	Rosjanie	Niemcy	Żydzi	Inni
Białystok	33,9	26,2	6,5	3,6	28,2	1,6
Sokółka	1,2	83,8	2,3	-	12,2	b.d.
Bielsk	34,9	44,0	5,9	-	14,9	b.d.

^a - w pow. bielskim – Ukraińcy

Źródło: Ibidem.

Kierując się przesłanką, iż w owym czasie bardziej kluczową rolę odgrywały różnice religijne niż językowe, ówczesny polski demograf Włodzimierz Wakar dokonał korekty ustaleń spisu carskiego, zaliczając całą ludność katolicką trzech powiatów do narodowości polskiej, ludność prawosławną powiatu białostockiego i sokólskiego do białoruskiej, zaś wyznawców prawosławia z powiatu bielskiego do narodowości ukraińskiej. Na tej podstawie określił następujący skład narodowościowy trzech powiatów guberni grodzieńskiej:

- Polacy 237,2 tys. (50,0%),
- Żydzi 97,2 tys. (20,5%),
- Ukraińcy 60,3 tys. (12,7%),
- Białorusini 45,2 tys. (9,6%),
- Rosjanie 15,8 tys. (3,3%),
- Niemcy 7,5 tys. (1,6%),
- Inni 10,8 tys. (2,3%),
- Razem 474,1 tys. (100%).³

³ W. Wakar, *Rozwój terytorialny narodowości polskiej. Część III, Statystyka narodowościowa*

W zbiorach Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie zachowały się spisy liczby wiernych parafii prawosławnych na Białostocczyźnie według stanu na lata 1847 i 1874. Zestawienia te obejmują 60 parafii leżących na obszarze 6 dekanatów diecezji wileńskiej, w skład której nie wchodziły znajdujące się obecnie w województwie podlaskim, parafie diecezji poleskiej z powiatu prużańskiego: Milejczyce, Połowce, Rogacze, Telatycze, Tokary, Zubacze. Z danych wynika, iż prawosławna społeczność omawianego obszaru liczyła w początku czwartej ćwierci XIX stulecia 94,8 tys., a uwzględniając nieobjęte wykazem parafie ponad 100 tys. osób.

Na przestrzeni ponad ćwierćwiecza we wszystkich prawie parafiach, za wyjątkiem bielskiej oraz ciechanowieckiej, znacznie przybyło wiernych, przy czym w parafiach Grodzisk, Czarna i Narojki wzrost ich liczby był kilkakrotny. Dynamicznie rosła też zwłaszcza liczba prawosławnych Sokółszczyzny.

4. Polska statystyka wyznaniowo-etniczna w okres międzywojennym na Białostocczyźnie

W okresie międzywojennym na Białostocczyźnie istniał podobny podział administracyjny jak w czasach carskich.

Spisy ludności nie zawierały pytania o narodowość, lecz o język ojczysty, co skutecznie zmniejszało notowaną oficjalnie liczebność mniejszości narodowych. Podobnie jak przy interpretacji spisów carskich kryterium wyznaniowe jest bardziej adekwatne dla szacunkowego określenia wielkości grup mniejszościowych wyznających inną, niż katolicką, religię.

Strukturę wyznaniową i językową ośmiu powiatów, które wchodziły obecnie w skład województwa podlaskiego przedstawiają tabele 4 i 5. Dane dotyczą 1931 roku.

Tabela 4. Struktura wyznaniowa ośmiu powiatów województwa białostockiego w 1931 roku

Powiaty	Ludność ogółem	Religia, wyznanie											
		rzymsko- - katolickie		greko - - katolickie		prawosławne		ewangelicko - - augzbarskie		ewangelicko- - reformowae		żydzi	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
M. .Białystok	91101	41493	45,5	126	0,1	7502	8,2	1585	1,7	101	0,1	39165	43,0
Białystok	140078	105685	75,4	116	0,1	21919	15,6	569	0,4	95	0,1	11005	7,9
Bielsk	202410	91215	45,1	328	0,2	91421	45,2	128	0,1	49	0,0	18502	9,1
Augustów	74751	67821	90,7	35	0,0	840	1,1	230	0,3	25	0,0	4266	5,7
Łomża	168167	145230	86,4	84	0,0	211	0,1	867	0,5	70	0,0	21451	12,8
Sokółka	103135	81030	78,6	63	0,1	13266	12,9	8	0,0	7	0,0	8528	8,3
Suwałki	110124	87350	79,3	173	0,2	1346	1,2	6168	5,6	130	0,1	8133	7,4
Szczuczyn	68215	60763	89,1	39	0,1	161	0,2	51	0,1	17	0,0	6981	10,2
Wysokie													
Mazowieckie	89103	78584	88,2	41	0,0	335	0,4	74	0,1	12	0,0	9875	11,1
Ogółem	1047084	759171	72,5	1005	0,1	137001	13,1	9680	0,9	506	0,0	127906	12,2

adn. W pow. suwalskim 5817 staroobrzędowców, 5,3% ogółu ludności.

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 XII 1931; Warszawa 1937.

Tabela 5 Struktura językowa ośmiu powiatów województwa białostockiego w 1931 roku

Powiaty	Ludność ogółem	Języki											
		polski		ukraiński i ruski		białoruski		rosyjski		hebrajski i jidysz		niemiecki	
		liczba	%	liczba	w%	liczba	w%	liczba	w%	liczba	w%	liczba	w%
M. Białystok	91101	46386	50,9	100	0,1	518	0,6	3263	3,6	38790	42,6	1498	1,6
Białystok	140078	116709	83,3	108	0,1	9632	6,9	1833	1,3	10914	7,8	642	0,5
Augustów	74751	68674	93,2	64	0,1	104	0,1	1478	2,0	4231	5,7	45	0,1
Bielsk	202410	111377	55,0	2079	1,0	57817	28,6	12539	6,2	18261	9,0	85	0,0
Łomża	168167	146308	87,0	76	0,0	47	0,0	82	0,0	21203	12,6	299	0,2
Sokółka	103135	92816	90,0	56	0,1	1606	1,6	501	0,5	8133	7,9	3	0,0
Suwałki	110124	85707	77,8	470	0,4	36	0,0	6253	5,7	8026	7,3	2627	2,4
Szczuczyn	68215	60935	89,3	23	0,0	28	0,0	89	0,1	6910	10,1	18	0,0
Wysokie													
Mazowieckie	89103	78881	88,5	33	0,0	52	0,1	96	0,1	9791	11,0	15	0,0
Ogółem	1047084	807793	77,1	3009	0,3	69840	6,7	26134	2,5	126259	12,1	5242	0,5

adn. w pow. suwalskim jęz. litewski 6782 – 6,2% ogółu ludności powiatu.

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 XII 1931; Warszawa 1937.

Zależność między wyznaniem a językiem ojczystym na terenie całego województwa, obejmującego także obszary dzisiejszej Białorusi (dawne powiaty grodzieński i wołkowyski) i województwa mazowieckiego (dawne powiat ostrowski i ostrołęcki) ukazuje tabela 6.

Tabela 6 Wyznanie a język ojczysty w województwie białostockim w 1931 roku

Wyznanie	Ludność	Język								
		polski	ukraiński	ruski	białoruski	rosyjski	litewski	niemiecki	żydowski	hebrajski
rzymskokatolickie	1114077	1093327	78	2	6430	244	13062	84	-	-
grekokatolickie	1491	487	388	19	410	183	-	1	-	-
prawosławne	304667	75889	2159	469	197977	27902	11	-	-	-
ewangelicko augzburskie	11526	5830	-	-	7	29	4	5636	-	-
ewangelicko reformowane	704	466	-	-	12	6	3	205	-	-
mojżeszowe	197365	2208	-	1	41	39	-	12	172130	22771
Ogółem	1643844	1182259	2632	773	205590	35148	13085	5938	172130	22771

Źródło: Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 XII 1931; Warszawa 1937.

Z zaprezentowanych danych wynika, iż przedstawiciele mniejszościowych względem katolicyzmu wyznań chętnie podawali język polski, urzędowy i dominujący w państwie, jako ojczysty. Wydaje się, że deklaracja ta nie była zawsze zbieżna z ich rzeczywistym poczuciem przynależności do określonego narodu. 92.1% rzymskich katolików podało polski jako język ojczysty, niewielki ich odsetek – litewski i białoruski. Natomiast spośród ogółu osób deklarujących polski jako język ojczysty 92,5% było rzymskimi katolikami, a 6,4% prawosławnymi. Najbardziej jednolitymi pod względem wyznaniowym społecznościami byli Litwini i Żydzi. Na uwagę zasługuje fakt zmniejszania się obszaru zamieszkałego przez wyznawców prawosławia, co uwidocznia systematyczne przesuwanie się granicy międzywyznaniowej w stronę wschodnią, a także silne procesy debiałorutenizacyjne, zwłaszcza na obszarach zamieszkałych przez ludność katolicką. Lansowana odgórnie polonizacja, przy dosyć wrogiej polityce władz względem mniejszości narodowych, nie sprzyjała demograficznemu aspektowi istnienia społeczności prawosławnej Białostoczczyzny (i nie tylko). Liczba tej mniejszości została zminimalizowana też wskutek tak zwanego bieżenstwa, czyli ucieczki przed zbliżającą się armią niemiecką w 1915 roku.

5. Zmiany liczebności ludności prawosławnej w Polsce po drugiej wojnie światowej

Powszechny spis ludności z 1931 roku wykazał na terenach obecnego województwa podlaskiego 137 tysięcy wiernych Cerkwi prawosławnej. Na terenach na południe od rzeki Bug, w województwie lubelskim mieszkało wedle tych samych danych 210 tysięcy prawosławnych, w większości Ukraińców. Na terenie tego samego województwa metropolia w „Wiadomościach Metropolii Prawosławnej w Polsce” z 1939 roku (nr 3) podaje liczbę 191 tysięcy dla 1931 roku, ustalając przyrost naturalny przez 7 lat do 1939 na 22 tysięcy, czyli 3100 osób rocznie, stąd ustalona liczba wyznawców na 1 stycznia 1939 wynosi 213,2 tysięcy.

W województwie lwowskim, w tej jego części, która od 1945 pozostała w składzie Polski, prawosławnych było niewielu, gdyż granica województw pokrywała się z dawnym podziałem między Rosją a austriacką Galicją, gdzie nie nastąpiła likwidacja Kościoła unickiego. Dlatego też państwowy spis zanotował na tym obszarze około 370 tys. grekokatolików, silniej utożsamianych z narodowością ukraińską niż prawosławni mieszkańcy Lubelszczyzny, oraz 16 tys. prawosławnych Łemków, którzy porzucili Unię po tak zwanej schizmie tylawskiej w 1927 roku. Szacunki Metropolii

Prawosławnej dla Białostocczyzny są zbieżne z podaną przez państwo liczebnością wiernych Cerkwi, przy czym odnotowują wzrost liczby wiernych do 1939 roku o 15 tys. czyli do 152 tys. Natomiast liczba prawosławnych górali Łemkowszczyzny wzrosła do 20 tys.

W chwili wybuchu drugiej wojny światowej w obecnych pojałtańskich granicach Polski było 385 tys. wyznawców prawosławia i około 400 tys. grekokatolików (po doliczeniu przyrostu naturalnego). Z dużym prawdopodobieństwem należy stwierdzić, iż przyrost naturalny, jak i straty wojenne ludności, nie spowodowały istotnych zmian ilościowych wyznawców tych Kościołów.

W latach 1944 – 1946 na mocy umów międzypaństwowych pomiędzy Polską a ZSRR, Polskę opuściło około 481 tys. Ukraińców, z tego 190,7 tys. prawosławnych z województwa lubelskiego, 15,7 tys. prawosławnych i 6,8 tys. unitów z województwa krakowskiego oraz 267,8 tys. grekokatolików z województwa rzeszowskiego⁴. Z Białostocczyzny wyjechało 36,4 tys. prawosławnych, w tym 12,3 tys. z powiatu białostockiego, 10,1 tys. z powiatu bielskiego oraz 9,7 tys. z powiatu sokólskiego.

Wynika z tego jednoznacznie, iż na Białostocczyźnie pozostało około 115,5 tys. prawosławnych, zaś na południe od Bugu jedynie 26,5 tys., oraz około 125 tys. grekokatolików. W ramach akcji „Wisła” na Ziemię Zachodnie wysiedlono ponad 140 tys. Ukraińców, gdzie rozproszono ich równomiernie we wszystkich rejonach, tak, by nigdzie nie stanowili znaczącego odsetka ogółu ludności.

Tak zwana „repatriacja” ludności ukraińskiej do ZSRR pomimo, iż objęła ilościowo więcej grekokatolików niż prawosławnych, to jednak bardziej znacząco wpłynęła na stan liczbowy tych ostatnich, których po tej deportacji na terenie Polski zostało już niewiele. Akcja „Wisła” z 1947 natomiast dotknęła przede wszystkim pozostałych jeszcze na Podkarpaciu unitów.

Według danych Metropolii Warszawskiej z 1951 roku Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny liczył 143,3 tys. wiernych, z tego na Białostocczyźnie 111,3 tys. Dane te mogą nie odzwierciedlać w pełni stanu faktycznego, gdyż zawsze oficjalne statystyki kościelne obejmują tylko osoby zarejestrowane w parafii, czyli te, które przyjmują kapłana podczas wizyt duszpasterskich. Niemniej liczby, jakie napłynęły do Metropolii Warszawskiej w 1951 roku, potwierdzają zasadność szacunków opierających się o liczbę wiernych przed wojną na podstawie danych oficjalnych

⁴ K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1945-70*, Kraków 1990 (maszynopis).

i statystyk kościelnych, pomniejszoną o ilość „repatriowanych” na Ukrainę i Białoruś radziecką⁵ prawosławnych. Rozmieszczenie wiernych Cerkwi w 1951 roku pokazuje tabela 7.

Tabela 7. Wierni Kościoła prawosławnego według diecezji, dekanatów i parafii według stanu na 31 grudnia 1951 roku.

Diecezja	Dekanat	Liczba wiernych
Warszawsko- Bielska	Warszawski	6986
	Bielski	31 248
	Siemiatycki	17 012
	Hajnowski	19 454
	Białopodlaski	1 490
	Lubelski	2 000
Razem diecezja		78 194
Białostocko - Gdańska	Białostocki	32 615
	Sokólski	10 937
	Olsztyński	8 757
	Gdański	1 034
Razem diecezja		53 171
Łódzko – Poznańska	Łódzki	3 537
	Krakowski	1 055
	Bydgoski	217
Razem diecezja		4 479
Wrocławsko – Szczecińska	Wrocławski	5 393
	Szczeciński	2 912
Razem diecezja		8 305
RAZEM METROPOLIA		143 321

Źródło: K. Urban „*Kościół prawosławny...op.cit.*

Na Białostocczyźnie w latach 1944-46 oraz w 1949 roku na zlecenie władz wojewódzkich starostwa i gminy oszacowały liczebność prawosławnych. Z danych tych wynika, że po zakończeniu „akcji repatriacyjnej” było ich prawie 125 tys., z tego 85,8 tys. w powiecie bielskim, 25,5 tys. w białostockim i – 13,9 tys. w powiecie sokólskim⁶.

Autor badał jedynej wydanej w PRL pracy poświęconej aktualnej strukturze etnicznej – szacował ilość Białorusinów, utożsamiających ze wszystkimi prawosławnymi mieszkańcami Białostocczyzny niezależnie od ich tożsamości (pomijając fakt, że część ludności katolickiej jest etnicznie

⁵ E. Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944-49*, Warszawa 1993

⁶ A. Kwilecki *Mniejszości narodowe w Polsce Ludowej* w „Kultura i Społeczeństwo” nr 4 z 1963.

białoruska, a część prawosławnej – ukraińska), w 1954 roku na 148 tys., natomiast polskich Ukraińców na 162 tys. Wynika stąd, że 10 lat po zakończeniu działań wojennych i przesiedleń na masową skalę, Polskę zamieszkiwało około 310 tys. prawosławnych i grekokatolików.

W 1961 według obliczeń Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, które napłynęły do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w województwie białostockim mieszkało 120,7 tys. Białorusinów, czyli prawosławnych, w tym w powiatach:

- białostockim 23,0 tys. 25,9% ogółu ludności,
- bielskim 32,4 tys. 45,3%,
- hajnowskim 47,0 tys. 81,0%,
- siemiatyckim 20,5 tys. 29,1%,
- sokólskim 7,8 tys. 11,8%.

Bardzo zbliżone do stanu faktycznego były też dane zebrane przez Wydziały do Spraw Wyznań Wojewódzkich Rad Narodowych, zgodnie z którymi Polski Autokefaliczny Kościół prawosławny w 1968 liczył 173,8 tys. wiernych, z tego w województwach:

białostockim	141,1 tys.,
bydgoskim	0,2 tys.,
gdańskim	4,0 tys.,
katowickim	1,5 tys.,
kieleckim	0,1 tys.,
koszalińskim	0,2 tys.,
krakowskim	0,9 tys.,
lubelskim	5,3 tys.,
łódzkim	2,1 tys.,
olsztyńskim	3,7 tys.,
poznańskim	0,3 tys.,
rzeszowskim	3,1 tys.,
szczecińskim	2,7 tys.,

warszawskim	3,0 tys.,
wrocławskim	3,7 tys.,
zielonogórskim	1,8 tys.

Z przedstawionego wykazu wynika że, prawosławnych nie było w ogóle w województwie opolskim, a przytłaczająca ich większość (ponad 80%) zamieszkiwała województwo białostockie.

Zwraca uwagę fakt przemieszczenia się pewnej części tej społeczności z tak zwanych Ziem Odzyskanych z powrotem do województw lubelskiego i rzeszowskiego. Było to możliwe dopiero po 1956 roku, przy czym powróciło jedynie około 20 tys. unickich i prawosławnych Ukraińców.

Obecnie w Polsce jest około **200 tys**⁷ osób wyznania prawosławnego. Przestrzenne rozmieszczenie wyznawców Cerkwi nie uległo zmianom i nadal ponad cztery piąte – około **165 tys.** skupia się na Białostocczyźnie, w obecnym województwie podlaskim.

Według spisów diecezjalnych w 1993 roku było 110,4 tys. wiernych Kościoła Katolickiego obrządku bizantyjsko – ukraińskiego. Ich liczba w okresie powojennym zmalała, przede wszystkim ze względu na brak legalizacji rytu przez władze PRL i konwersję na obrządek łaciński tych, którzy nie chcieli zmieniać wyznania, a na prawosławie – dążących do uniknięcia religijnej asymilacji z polsnością i chcących zachować obrządek.

6. Prawosławni i katolicy w obecnym województwie podlaskim

W poniższym zestawieniu zawarte są najnowsze dane dotyczące liczebności wyznawców prawosławia w poszczególnych parafiach ośmiu dekanatów diecezji białostocko-gdańskiej i warszawsko-bielskiej, obejmujących teren województwa podlaskiego. Niektóre liczby są mniej dokładne, zwłaszcza w przypadku miast, gdzie społeczeństwo jest bardziej zlaicyzowane, nie wszyscy wierni identyfikujący się z danym wyznaniem (nie odnosi się to tylko, ale raczej w znaczniejszej mierze do prawosławnych) rejestrują się w parafii i czynnie uczestniczą w jej życiu. Występuje też zjawisko wstydu lub obawy związane z prawosławną przynależnością religijną, spowodowane możliwością bycia naznaczonym stereotypem „ruskiego” lub „kacapa” (zwłaszcza w miastach, dokąd emigrują stale mieszkańcy wsi). To wszystko rzutuje na wysoką szacunkowość liczby wiernych Cerkwi w miastach. Pewne problemy stwarzała też rozległość

⁷ Fakt ten potwierdził metropolita Sawa.

niektórych parafii, obejmujących nierzadko tereny należące do kilku gmin. W przypadkach, gdzie nie zostały podane dokładne liczby wiernych w poszczególnych wsiach, sam dokonywałem oszacowania ilości parafian na terenach różnych gmin. Tylko w jednym przypadku (Mielnik) odmówiono mi udzielenia informacji, którą zastąpiłem własnym szacunkiem opartym na danych z miejscowej parafii katolickiej.⁸

Województwo podlaskie obejmuje w całości katolicką archidiecezję białostocką, część diecezji drohiczyńskiej (dekanaty bielski, brański, ciechanowski, część drohiczyńskiego, hajnowski i siemiatycki), część diecezji ełckiej (oba dekanaty augustowskie, część filipowskiego i rajgrodzkiego, sejneński i trzy suwalskie) oraz część diecezji łomżyńskiej (część dekanatu czyżewskiego, grajewski, jedwabiński, kobyliński, kolneński, łapski, dwa dekanaty łomżyńskie, część myszyńskiego (parafia Kuzie), piątnicki, szepietowski, szczuczyński, wysokomazowiecki i zambrowski). Niektóre parafie leżące tuż przy granicy województwa obejmują tereny leżące na terenach sąsiedniego, są też przypadki odwrotne. Ogółem na terenie województwa podlaskiego jest 279 parafii, 38 dekanatów i ich części, należących do archidiecezji i dwóch diecezji stanowiących białostocką prowincję kościelną i diecezji ełckiej będącej częścią metropolii olsztyńskiej.

Z danych zaprezentowanych w tabeli 8 wynika, iż 5 powiatów zajmujących wschodnią i południową część województwa zamieszkują niemal wszyscy wyznawcy prawosławia z terenu województwa podlaskiego. Tylko 96 wiernych Cerkwi mieszka na obszarze innych powiatów – 14 w wysokomazowieckim, 7 w grajewskim, 30 w suwalskim i 45 w augustowskim.

Spory jest odsetek ludności nie zarejestrowanej w parafiach dwóch największych wyznań tego regionu – wynosi on przeciętnie poniżej 10% w przypadku terenów wiejskich i znacznie powyżej 10% w miastach (w Białymstoku – 22%). Na pewno sporą część tej grupy stanowią członkowie innych kościołów i grup religijnych oraz niewierzący, ale też znajdują się w niej ci katolicy i prawosławni, bardziej obojętnie nastawieni względem swoich wspólnot parafialnych, którzy nie figurują w oficjalnych rejestrach.

⁸ „Kurier Poranny”, nr 93 (2900); *Mały rocznik statystyczny 1996*, GUS Warszawa 1996; *Szematyzm peremyskoji eparchiji bizantyńsko-ukraińskoho obriadu*, red. ks. B. Stepan, Peremyszl 1994

Tabela 8 Katolicy i prawosławni według wybranych powiatów i gmin

Powiat	Gmina	Lud- ność ogółem	Rzymskokatolicy		Prawosławni		Nie rejestro- wani; inni	
			Liczba	%	Liczba	%	liczba	%
Białostocki	Choroszcz	12270	11063	90,2	364	3,0	843	6,8
	Czarna Białostocka	12090	10627	87,9	237	2,0	1226	10,1
	Dobrzyniewo Kośc.	8106	7230	89,2	300	3,7	576	7,1
	Gródek	6565	1380	21,0	2691	41,0	2494	38,0
	Juchnowiec Kośc.	11694	7170	61,3	1260	10,8	3264	27,9
	Łapy	24356	21172	86,9	-		3184	13,1
	Michałowó	8382	3984	47,5	3595	42,9	803	9,6
	Poświętne	4070	3096	76,1	-		974	23,9
	Supraśl	11601	7130	61,5	2500	21,5	1971	17,0
	Suraż	2195	1610	73,3	70	3,2	515	23,5
	Turośń Kośc.	4998	4210	84,3	96	1,9	692	13,8
	Tykocin	6971	5860	84,1	-		1111	15,9
	Wasilków	11489	8870	77,2	900	7,8	1719	15,0
	Zabłudów	11612	6964	60,0	2304	19,8	2344	20,2
	Zawady	3134	2875	91,7	-		259	8,3
	Ogółem:	139533	103241	74,0	14317	10,3	21975	15,7
M. Białystok		282530	194950	69,0	25340	9,0	62240	22,0
Bielski	Bielsk	36248	13570	37,4	16338	45,1	6340	17,5
	Boćki	5423	3786	69,8	1397	25,8	240	4,4
	Brańsk	11197	10704	95,6	114	1,0	379	3,4
	Orla	3938	100	2,5	3451	87,7	387	9,8
	Rudka	2182	2088	95,7	-		94	4,3
	Wyszki	5478	5197	94,9	233	4,3	48	0,8
	Ogółem:	64466	35445	55,0	21533	33,4	7488	11,6

Hajnowski	Białowieża	2938	1000	34,0	930	31,7	1008	34,3
	Czeremcha	4035	946	23,4	2355	58,4	734	18,2
	Czyże	3131	55	1,8	2530	80,8	546	17,4
	Dubicze Cerkiewne	2303	100	4,3	2134	92,7	69	3,0
	Hajnówka	28953	9500	32,8	16289	56,3	3164	10,9
	Kleszczele	3342	646	19,3	1810	54,2	886	26,5
	Narew	4889	772	15,8	3589	73,4	528	10,8
	Narewka	4727	721	15,3	3292	69,6	714	15,2
	Ogółem:	54318	13740	25,3	32929	60,6	7649	14,1
Siemiatycki	Drohiczyn	7512	6355	84,6	795	10,6	362	4,8
	Dziadkowice	3179	2850	89,7	168	5,3	161	5,0
	Grodzisk	5073	3940	77,7	1064	21,0	69	1,3
	Mielnik	2944	1545	52,5	1277	43,4	122	4,1
	Milejczyce	2418	875	36,2	1445	59,8	98	4,0
	Nurzec Stacja	5237	1906	36,4	2112	40,3	1219	23,3
	Perlejewo	3370	3347	99,3	-		23	0,7
	Siemiatycze	22719	13888	61,2	6846	30,1	1985	8,7
	Ogółem:	52452	34706	66,2	13707	26,1	4039	7,7
Sokółski	Dąbrowa	13979	12370	88,5	965	6,9	644	4,6
	Janów	4811	4700	97,7	-		111	2,3
	Korycin	3716	3380	91,0	-		336	9,0
	Krynki	3964	3005	75,8	940	23,7	19	0,5
	Kuźnica	4874	3910	80,2	350	7,2	614	12,6
	Nw. Dwór	3238	2465	76,1	475	14,7	298	9,2
	Sidra	4350	3880	89,2	190	4,4	280	6,4
	Sokółka	28467	23270	81,8	1400	4,9	3797	13,3
	Suchowola	8044	7925	98,5	-		119	1,5
	Szudziałowo	4041	2575	63,7	1100	27,2	366	9,1
	Ogółem:	79484	67480	84,9	5420	6,8	6584	8,3

Źródło: badania własne.

Szczególnie duży ich odsetek jest w gminie Gródek, Juchnowiec Kościelny, Suraż, Zabłudów w powiecie białostockim; Białowieża, Kleszczele i Czeremcha w powiecie hajnowskim i w gminie Nurzec – Stacja w powiecie siemiatyckim, przy czym z wyjątkiem Suraża są to tereny o dużym i w większości przypadków zasadniczo dominującym udziale prawosławnych.

Można na podstawie tych danych sformułować wniosek, że osoby pochodzenia prawosławnego są przeważnie słabiej związane ze strukturami swego Kościoła, niż szeroko pojęci wyznawcy rzymskiego katolicyzmu i wywodzący się z tej konfesji.

Z analizy przeprowadzanych dotychczas szacunków i statystyk⁹ (nie tylko narodowościowych i wyznaniowych, ale też na przykład wyborczych) należy założyć, że na terenie gminy Gródek prawosławnych z pochodzenia jest ponad 70% (według danych z parafii 41%), w gminie Zabłudów ponad 30% (wobec 20%), w gminie Białowieża około 60% (w spisach tylko 32%), Czeremcha – 75%, Czyże – 95%, Kleszczele – 75%, Nurzec – Stacja – 60%. W Białymstoku jest ich około 60 tys., czyli 19% mieszkańców – tak więc dwukrotnie więcej niż zapisanych w parafiach. W powiecie białostockim stanowią około 14%, w bielskim niecałe 40%, w hajnowskim przynajmniej 70%, w siemiatyckim prawie 30%, w sokólskim 10% ogółu ludności. Z tego wniosek, że teren województwa podlaskiego zamieszkuje około 165 tys. osób wyznania (pochodzenia) prawosławnego, co odzwierciedlałoby wielkość przyrostu naturalnego od 1951 roku (dane zebrane przez K. Urbana). Problemem jest tylko ustalenie, jaka część tej grupy deklaruje wyznanie prawosławne – hipotetycznie można przyjąć, że znacznie więcej niż jest oficjalnych parafian.

W porównaniu ze stanem liczebnym parafii w 1874 roku, w 1999 tylko w siedmiu spośród wtedy istniejących wzrosła ilość wiernych, w placówkach z siedzibą w miastach. Pozostałe parafie dotknął zasadniczy spadek – największe rozmiary osiągnął on na północy regionu (powiat sokólski i białostocki), co doskonale obrazuje skalę migracji do miast także z powodu słabej jakości gleb na tym obszarze), oraz przesiedleń ludności prawosławnej do ZSRR, które proporcjonalnie największy zasięg miały właśnie w powiecie sokólskim – ok. 2/3 tej społeczności, i białostockim, gdzie objęły jej połowę. Natomiast z pow. bielskiego „repatriowało” się tylko około 10% tych, dla których ta akcja była w założeniu przeznaczona.

⁹ E. Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944 – 1949*, Warszawa 1993.

Największy spadek liczebności wiernych na przestrzeni lat 1874-1999 nastąpił w parafiach:

- Ciechanowiec 92,9% (stan z 1874),
- Topilec 92,8%,
- Jurowlany 91,7%,
- Puchły 86,5%,
- Ostrów pld. 82,7%,
- Topolany 82,4%,
- Samogród 81,6%,
- Jaczno 72,2%,
- Nowy dwór 70,6%,
- Kuźnica 70,0%,
- Choroszcz 69,7%.

Liczebność wiernych Kościoła rzymskokatolickiego w pozostałych powiatach województwa podlaskiego znajdujących się w jego zachodniej i północnej części prezentuje tabela 9. Obszary te cechują się bardziej homogeniczną strukturą wyznaniową niż wschodnia część regionu. Są to tereny tradycyjnie katolickie posiadające duży odsetek ludności wiejskiej silnie przywiązanej do Kościoła, reprezentującej konserwatywne najczęściej przekonania i wartości.

Wyznawcy prawosławia występują na tym terenie w śladowej ilości. Niewielką popularnością cieszą się nowsze Kościoły i ruchy religijne o tradycji protestanckiej. Odnośnie tych związków wyznaniowych brak jest dokładnych szacunków ich liczebności w gminach lub powiatach.

Ze względów przestrzennych i z uwagi na przejrzystość tekstu pominię zaprezentowanie liczby i odsetki katolików w gminach 9 pozostałych powiatów, gdyż wartości te są mniej lub bardziej do siebie zbliżone, w przeciwieństwie do mieszanych wyznaniowo wschodnich obszarów województwa. Ograniczę się do potraktowania 9 jednostek administracyjnych całościowo.

Tabela 9. Liczebność katolików w dziewięciu powiatach województwa podlaskiego

Powiaty	Ludność ogółem	rzymsko – katolickie	
		liczba	%
Augustów	60 932	55 731	80,9
Grajewo	51 732	45 682	88,3
Kolno	41 686	35 338	84,8
Łomża*	115 473	105 443	91,3
Mońki	46 173	42 996	93,1
Sejny	22 158	17 811	80,4
Suwałki*	103 188	93 419	90,5
Wysokie Mazowieckie	63 011	59 616	94,6
Zambrów	46 527	38 070	81,8

* powiat ziemski i grodzki

Źródło: badania własne.

7. Inne wyznania

Do tradycyjnych istniejących przynajmniej od 100 lat na terenie Podlasia grup i Kościołów należą mieszkający na terenach powiatu suwalskiego i augustowskiego, a także w samych Suwałkach starobrzędowcy. Wyodrębnili się oni w XVII wieku z Cerkwi prawosławnej będąc w opozycji do przeprowadzonych tam zmian liturgicznych. Po prześladowaniach w carskiej Rosji w końcu XVIII wieku pewna ich liczba osiedliła się na terenie Suwalszczyzny zakładając kilkanaście wiosek. Są to etniczni Rosjanie, ich liczba jednak systematycznie spada, gdyż nie przyjmują konwertystów. Największym ich skupiskiem i jednocześnie duchowym centrum w regionie są obecnie w wyniku procesu wyludniania się wsi i migracji do miast – Suwałki. Świątynie – molenny znajdują się także w Wodзилkach, Gabowych Grądach i Augustowie.

Na terenie województwa znajduje się też jedna parafia luterńska – w Suwałkach licząca 158 rodzin, założona w pierwszej połowie XIX wieku. Można przypuszczać, że zdecydowana większość wiernych tej placówki Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego to osoby pochodzenia niemieckiego

zamieszkujące powiaty byłych Prus Wschodnich – Olecko i Ełk. Nie ocalały skupiska luteran w przemysłowych centrach byłego Obwodu Białostockiego. Niemcy opuścili ten obszar przed 1941 rokiem. Nie pozostała już żadna parafia zlikwidowanego w 1839 roku Kościoła katolickiego obrządku wschodniego, który na Podlasiu był drugą co do liczebności grupą wyznaniową mającą 75 parafii. Nie powiodła się próba restytucji tego Kościoła w okresie międzywojennym jako obrządku bizantyńsko-słowiańskiego. Ocalały natomiast wspólnoty muzułmańskie pochodzenia tatarskiego, których istnienie na Podlasiu sięga XVII wieku. Znajdują się one w Białymstoku, Kruszynianach i Bohonikach. W stolicy województwa istnieją 2 islamskie domy modlitwy – tatarski i arabski, którego członkowie rekrutują się spośród studentów wyższych uczelni pochodzących z Afryki i Azji, nierzadko osiadających w Białymstoku na stałe. Nic niestety poza ludzką pamięcią, resztkami synagog i kirkutów nie pozostało z liczącej w okresie przynależności województwa do Zachodniej Białorusi (1939 – 1941) prawie 150 tys. członków, społeczności żydowskiej, która wniosła duży wkład w rozwój tego obszaru i odcisnęła piętno w dziejach Podlasia.

Podsumowanie

Według stanu w dniu 31 grudnia 2000 roku województwo podlaskie zamieszkuje 1 222 709 mieszkańców.¹⁰ Oficjalna liczba wiernych podawana przez Kościół katolicki wynosi 943 668 osób, czyli 77,1% ogółu ludności. Można mniemać, że tak jak w przypadku Cerkwi liczba wyznawców i osób związanych z Kościołem jest faktycznie nieco wyższa. Wedle Rocznika Statystycznego rzymskich katolików było w Polsce w 1998 roku 34827 tys., czyli 90% ludności. Są to dane zebrane z poszczególnych schematów diecezjalnych. Natomiast odsetek ochrzczonych w obrządku łacińskim katolicyzmu, według danych z „*Annuario Statisticum Ecclesiae*” – pozycji kościelnej wydanej przez Watykan, a cytowanej w Roczniku, wynosi 95,8%. Podobnie jest na Podlasiu, gdzie osób mniej lub bardziej związanych z Kościołem rzymskokatolickim jest z całą pewnością ponad milion, czyli powyżej 80% ludności.

Wyznawców prawosławia według danych oficjalnych jest w województwie 113 342 czyli 9,3%, zaś na analogicznej zasadzie można stwierdzić, że jest ich nawet do 165 tys., a więc 13,5% ogółu mieszkańców. Jest to podobny odsetek jak przed drugą wojną światową. Spośród innych

¹⁰ „*Gminy w Polsce*”, GUS, Warszawa 1997, „*Rocznik statystyczny woj. białostockiego 1998, 2000*”.

związków wyznaniowych chrześcijańskich i innych obecnych na omawianym obszarze, najliczniejszym jest szybko rozwijający się w ostatnich latach Związek Wyznania Świadców Jehowy grupujący około 5 tys. wiernych, Muzułmański Związek Religijny liczący około 1,5 tys. wyznawców, Kościół Zielonoświątkowy z około tysiącem członków. Do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego należy około 800 wiernych, do Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów – 600, około 200 do Zrzeszenia Wolnych Badaczy Pisma Świętego, a 300 do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego. Do pozostałych grup należy nie więcej niż tysiąc osób. Nie wiadomo jak liczne są sekty działające na terenie województwa. Ogółem więc do innych wyznań należy 10–11 tysięcy mieszkańców Podlasia, czyli mniej niż 1% ogółu ludności województwa podlaskiego.

Literatura wykorzystana do przygotowania pracy:

- Adamczyk L., Mazurienė I., *Litwini w Polsce, Polacy na Litwie*, Warszawa, Wilno 1994.
- Czapliński W., Ładogórski T., *Atlas historyczny Polski*, Warszawa, Wrocław 1993.
- H. Dylągowa, *Dzieje Unii Brzeskiej (1596-1918)*, Warszawa, Olsztyn 1996.
- Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997.
- Hawryluk J., *Kraje ruskie – Bielsk, Mielnik, Drohiczyn*, Kraków 1999.
- Janowicz S., Chmielewski J., *Nasze tysiąc lat*, Białystok 2000.
- Krupska Z., *Mniejszość białoruska w latach 1944–88 w świetle materiałów przechowywanych w Centralnym Archiwum MSW*, w: Białoruś, Czechosłowacja, Litwa, Polska, Ukraina. Mniejszości w świetle spisów statystycznych XIX-XX w., red. naukowa J. Skarbek, Lublin 1996.
- Łukasiewicz J., *Białystok w XIX wieku*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku t. 3, B-stok 1972, J. Joka, red; Przed wizytą – Archidiecezja w Białymstoku*, W. Łazewski, J. Nieciecki, J. Muszyński, red. Białystok 1991 red. U. I. Nawicki, Kanfesi na Białorusi, Mińsk 1998.
- Mironowicz E., *Białorusini w Polsce 1944–1949*, Warszawa 1993.
- Ronkowski G., *Polska egzotyczna cz. I*, Pruszków 1994.
- Sadowski A., *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Kraków 1991.
- Sadowski A., *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995.
- Sokołowski Z., *Województwo białostockie. Przewodnik*, Warszawa 1972.
- Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1945-70. Wybrane problemy adaptacji i stabilizacji*, Kraków 1990 (maszynopis).